

PROBLEMATYKA BADAWCZA MONOGRAFII
C. M. BOWRA — HEROIC POETRY, LONDON 1961, WYD. 2.

Nazwisko angielskiego filologa — C. M. Bowra znane jest dobrze wszystkim badaczom literatury starożytnej. I nie tylko im. Wystarczy przytoczyć kilka tytułów jego monografii, by zorientować się, jak szeroki jest zakres jego zainteresowań. Jest on autorem m. in. takich rozpraw, jak: *From Virgil to Milton, The Heritage of Symbolism, A book of Russian Vers, The Greek Lyrik Poetry, Tradition and Design in the Iliad* etc. Dzięki wymienionym wyżej pozycjom, autora *The Heroic Poetry* można nazwać badaczem literatury porównawczej. Na to miano zasługiwałaby w pełni nawet już jako autor wspomnianej monografii. Wyrosła ona, jak sam wyznaje we wstępie, z badań nad poematami Homera. Dodaje przy tym — „wydawało mi się wtedy, że dopiero w oparciu o badania komparatystyczne w obrębie tego samego gatunku można będzie wyjaśnić wiele spornych problemów”¹ (oczywiście dotyczących *Iliady* i *Odysei*). Inspirację do takiego przedsięwzięcia znalazł, o czym również wspomina we wstępie, w trzytomowej monografii małżeństwa H. M. i N. K. Chadwick — *Rozwój literatury (The Growth of Literature)*. Jego rozprawa jest więc niejako uzupełnieniem, a raczej szczegółowym opracowaniem jednego z wielu poruszonych przez Chadwick problemów. Jest próbą syntezy poezji bohaterkiej jako gatunku literackiego. „Praca ta — jak pisze we wstępie autor — wchodzi w zakres badań literatury porównawczej w tym sensie, że przez porównywanie wielu przykładów i aspektów formy poetyckiej, dąży do naświetlenia natury tej formy i rządzących nią praw”².

Ze względu na niezmiernie bogaty materiał źródłowy autor zmuszony był dokonać w nim wyboru. Pomiął więc poematy, które nie odpowiadają w pełni pojęciu poezji heroicznej³. Wybrał poza tym z wielu istniejących tego rodzaju utworów najbardziej typowe. Zmuszony był ponadto ograniczyć się do materiałów w dostępnych mu językach lub tłumaczeniach. Mimo tych ograniczeń imponująco przedstawia się materiał analityczny. Znajdujemy tu przykłady poczynając od starobabilońskiego poematu *Gilgamesz* poprzez starogermański *Hildebrandt*, anglosaksońskie *Beowulf*, *Maldon*, nordyckie *Elder Edda*, francuskie *Chanson de Roland*, hiszpański *Poema del Cid* aż do najnowszych przykładów tego rodzaju poezji ludów bałkańskich i azjatyckich.

Poprzez wieloaspektową analizę tak bogatego materiału usiłuje autor wydobyć cechy konstruktywne poezji bohaterkiej, uwarunkowane zarówno względami socjologicznymi, jak funkcją impresywną i ekspresywną recytowanych utworów. Szeroko zakrojony zakres problematyki wyczerpuje w piętnastu rozdziałach monografii obejmującej w sumie niemal 600 stron druku. Nie sposób omówić dokładnie w krót-

¹ S. V: „It seemd to me then that many vexed questions might be clarified by a comparative study of other poems of the same kind”.

² Ibidem: „The work is therefore one of comparative literature in the sense that by comparing many examples and aspects of a poetical form it tries to illuminate the nature of that form and the ways in which it works”.

³ Jako kryterium przyjmuje nie tylko jej heroizacyjny charakter, lecz również formę. Musi to być, jego zdaniem, poezja przeznaczona do głośnej recytacji.

kim sprawozdaniu tak bogatej problematyki książki. Musimy ograniczyć się do zasygnalizowania najważniejszych, naszym zdaniem, kwestii.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym „The Heroic Poem”, daje autor ogólną charakterystykę poematu bohaterskiego. Zwraca przy tym uwagę na socjologiczne podłoże powstania i rozwoju tego rodzaju poezji, tłumacząc zarazem przyczyny jej bujnego rozkwitu w pewnych społeczeństwach i zupełnego braku w innych. Dąży poza tym do ustalenia pojęcia poezji bohaterskiej. Zastanawia się więc nad różnicami między poezją bohaterską sensu stricto a poematami o tendencjach heroizujących, jak np. panegirykami, trenem, poezją szamanistyczną itp. Określa jej funkcję społeczną i łączący się z tym ściśle jej obiektywny, bezosobowy i dramatyczny charakter. W oparciu o bogaty materiał egzemplifikacyjny, na szerokim tle porównawczym, ustala główne cechy tego gatunku literackiego. Zwraca przy tym uwagę na elementy wersyfikacyjne (stąd na różnicę z balladami), aparat bogów, a nawet daje charakterystykę najczęściej bezimiennych jej twórców i ogólnie określa ich pozycję społeczną. W końcowej części rozdziału znajdujemy uwagi na temat losów poezji bohaterskiej w poszczególnych społeczeństwach i kręgach cywilizacyjnych.

Od rozdziału drugiego rozpoczyna się — jak sam autor we wstępie określił — „anatomia poezji heroicznej”. C. M. Bowra dokonuje wiwisekcji poszczególnych struktur poezji heroicznej i na podstawie najczęściej występujących i najbardziej typowych elementów ustala najważniejsze prawa i normy poematu bohaterskiego. Tak więc w rozdziale drugim, zatytułowanym „Poetry of Action”, rozpatruje istotny w tym wypadku problem najczęstszych formantów akcji eposu bohaterskiego oraz jego tematyki. Stwierdza m. in., że tematyka, jak też akcja poematu bohaterskiego, może być bardzo różnorodna. Musi jednak zawsze zmierzać do heroizacji bohaterów. Można przy tym dostrzec przewagę pewnych ulubionych tematów. Należy do nich przede wszystkim opis wojen, walk z siłami przyrody i monstrami, opisy agonów oraz ryzykowne podróże. Słowem wszystko, z czym łączy się pewne ryzyko i co daje możliwość zyskania honoru i pozwala na ukazanie procesu heroizacji poszczególnych bohaterów na tle ich wzajemnej konkurencji. Charakterystyczny dla poezji bohaterskiej jest również ten fakt, że narracja skupia się zwykle wokół stosunkowo niewielkiej liczby „szczęśliwców”, wyraźnie natomiast zaniedbuje tłum, chociaż zawsze odczuwa się jego obecność. Sposób przedstawiania akcji uwarunkowany jest poza tym charakterem poezji bohaterskiej. Ponieważ przeznaczona jest do głośnej recytacji, bard musi nie tylko wybierać atrakcyjne tematy, lecz ograniczać się do koncentracji na jednym ich aspekcie, czynić go najważniejszym i unikać każdej komplikacji. Musi dążyć bezpośrednio do celu. W przeciwnym wypadku mogłby rozproszyć uwagę słuchaczy i tym samym popsuć opowiadanie. W tymże rozdziale zastanawiając się nad motywami kształtującymi akcję utworów bohaterskich, na licznych przykładach pokazuje, jaką funkcję spełnia w tym względzie religia, aparat bogów oraz przyjaźń czy nienawiść wśród bohaterów.

Szerokie tło porównawcze pozwala również autorowi monografii na dokonanie wielu ciekawych spostrzeżeń odnośnie do struktury postaci bohatera heroicznego. Poświęca omówieniu tego zagadnienia trzeci rozdział rozprawy. Stwierdza m. in., że koncepcja bohatera uwarunkowana jest rozwojem świadomości społeczeństwa oraz względami natury metafizycznej i teoretycznej. Dlatego też istnieje duża różnorodność typów bohatera. Bowra dąży jednak do wychwytnia elementów najbardziej charakterystycznych i wspólnych dla koncepcji postaci całej poezji heroicznej. Zwraca więc uwagę na takie momenty, jak: niezwykłość, a raczej nadczłowieczeństwo bohaterów wyrażające się już w opisach ich przyjscia na świat, szybkiego rozwoju, nadludzkiej siły i innych zalet fizycznych i psychicznych. Bierze pod uwagę ich wygląd, a przede wszystkim motywy działania. Pokazuje na licznych przykładach, jaką funkcję pełni w kształtowaniu bohatera religia, patriotyzm, fatum. Ujawnia

różnicę między bohaterem heroicznym a szamanem czy bohaterem poezji o wyraźnym zabarwieniu magicznym.

W rozdziale zatytułowanym „Realistic Background” (Realistyczne tło) ujawnia zaś autor przyczyny realistycznego traktowania przedstawionego świata w poematach heroicznym. Na podstawie wielu przykładów pokazuje poza tym, jakie motywy wykorzystują najczęściej poeci jako tło fabuły i dlaczego traktują je w sposób realistyczny. Zwraca również uwagę na wieloraką funkcję tła w strukturze całego poematu heroicznego, a zwłaszcza na jego funkcję impresywną.

O sposobie przedstawiania najczęstszych w poezji heroicznej motywów i ich funkcji mówi autor w rozdziale piątym, zatytułowanym „Mechanics of Narrative” (Mechanika opowiadania). Zatrzymuje się przy tym dłużej nad takimi skonwencjonalizowanymi i charakterystycznymi niemal dla wszystkich poematów bohaterkich (niezależnie od szerokości geograficznej i epoki, w której powstały) motywami, jak: przyjazdy i odjazdy bohaterów i związana z tym gościnność, opisy rannego wstawania i udawania się na spoczynek (szczegółowe opisy toalety, ubierania się, uzbrajania), motyw „maski” — przebrania się. Zwraca uwagę na opis uczt i łączące się z tym szczegółowe opisy menu, tańca, obrządków kultowych, recytacji poematów itp. Bogato ilustruje przykładami również sposób przedstawiania podróży morskich i lądowych. Innym konwencjonalnym tematem, na którym zatrzymuje się uwaga autora, jest koń, a zwłaszcza sposób jego używania w czasie pokoju i wojny. Wszystkie te motywy — jak stwierdza autor w podsumowaniu swych uwag — występują najczęściej jako interludia między bardziej impresywnymi i napiętymi momentami akcji. Służą też czasem do prowadzenia toku narracji, do ilustracji przedstawianych zdarzeń i zachowania atmosfery realizmu. Mogą być również traktowane jako cel same w sobie, ponieważ posiadają pewien rodzaj uroku i budzą zainteresowanie słuchaczy.

Dwa następne rozdziały pracy zogniskowane są wokół zagadnień kompozycji poematu bohaterskiego. Otrzymały też jednakowy tytuł: „The Technique of Composition”, przy czym w pierwszym, zaopatrzonym w podtytuł „Language” (Język), omawiane są językowe formanty kompozycyjne, w drugim — najczęstsze „chwyty poetyckie” (Devices) i ich funkcja w konstruowaniu opowiadania.

Jako punkt wyjścia dla zobrazowania rodzaju i funkcji tworzywa językowego służy oralny i częściowo improwizacyjny charakter epiki bohaterskiej. Stąd płynie, zauważone przez autora, posługiwanie się bardziej lub mniej utartymi zwrotami i formułami. Bowra na poparcie swych wywodów dostarcza wielu przykładów, nawet ze współczesnych tego typu poematów tworzonych wśród niektórych azjatyckich szczepów w Związku Radzieckim i w krajach bałkańskich. Jako podstawową formację języka uznaje on formułę. Szczegółowo więc omawia rodzaje, sposób użycia oraz funkcję używanych formuł. Ze względu na nagminne lub rzadkie występowanie formuł i ich rodzaj dokonuje podziału poezji bohaterskiej na prymitywną i bardziej wykształconą.

Bogaty i różnorodny materiał analityczny daje autorowi monografii możliwość dokonania wielu ciekawych spostrzeżeń odnośnie do wykorzystania takich podstawowych „chwytów poetyckich”, jak: powtórzenia, porównania, rozpoczęcie poszczególnych scen, czy nawet całych poematów, od wielu wspólnych i konwencjonalnych motywów. Potrafi przy tym wnikać w mentalność ludzi, dla których przeznaczona była tego rodzaju poezja i z ich pozycji określić funkcję impresywną wspomnianych chwytów. Rodzaje powtórzeń omawia biorąc pod uwagę częstotliwość ich występowania, długość powtarzanych epizodów, sposób użycia, okoliczności i cele. W podobny sposób traktuje porównania. Zdaje sobie jednocześnie sprawę z ich różnego charakteru w poszczególnych rodzajach poezji heroicznej i określa ich rolę w konstrukcji i strukturze poematu bohaterskiego. Za najbardziej zaś typowe motywy wykorzystywane przy rozpoczynaniu poszczególnych poematów lub większych scen

uznaje: opis uczyty, motyw odjeżdżającego czy przybywającego rycerza, przylot ptaków jako zwiastunów ważnych wydarzeń oraz sny.

Ten sam oralny charakter pozwala na wytłumaczenie pewnych osobliwości w kompozycji poematów heroicznych. C. M. Bowra poświęca ich omówieniu ósmy rozdział pracy — „Some Peculiarities of Composition” (Kilka właściwości kompozycji). Stwierdza on, że niedocenywanie tego właśnie momentu prowadziło dziewiętnastowiecznych uczonych, zwłaszcza przedstawicieli tzw. „Wyższej Krytyki”, do niezrozumienia i wydawania fałszywych opinii o poematach homeryckich, *Cydzie* czy *Rolandzie*. Dopiero mając na uwadze fakt, że poematy te posiadały bogatą tradycję ustną i w większości wypadków nie były tworzone na piśmie, można wyjaśnić wiele spornych problemów. Zalicza do nich pewne sprzeczności i niekonsekwencje zauważalne niemal we wszystkich poematach. Mogą one — jego zdaniem — wypływać bądź z formułowej techniki języka, bądź też z samej techniki epickiego przedstawiania (uwaga poety skupia się zawsze tylko na jednej rzeczy w danej chwili), a czasem wymaga tego po prostu ekonomika poematu (u Homera np. bogowie zjawiają się tam, gdzie są potrzebni). Tymi samymi względami tłumaczy Bowra częste zaniedbywanie chronologii, trudności w przedstawianiu zdarzeń równoczesnych, różnego rodzaju pominięcia i nieskomplikowaną psychologicznie charakterystykę bohaterów. Pozorne niekonsekwencje czy aluzje do zdarzeń, nie mających miejsca w poemacie, mogą być wynikiem bogatej tradycji, z której poeta budował fabułę opowiadania, lub łączą się z trudnościami ustnego komponowania utworów dłuższych.

O różnicach i elementach wspólnych w kompozycji poematów bohaterских mówi Bowra w dziewiątym rozdziale monografii, „Scale and Development”. Głównym kryterium, jakim kieruje się autor przy omawianiu tego zagadnienia, jest w tym wypadku długość poematów. Znajdujemy najpierw informacje o długości poszczególnych utworów stanowiących materiał analityczny omawianej książki. Następnie autor pokazuje, jakie to ma znaczenie dla konstrukcji poszczególnych tego typu utworów.

Opierając się na kryterium kompozycji, krótkie utwory dzieli na dwie klasy. Do pierwszej zalicza utwory oparte na jednym motywie, do drugiej — składające się z szeregu epizodów. Pokazuje zarazem, jak rzutuje to na technikę opowiadania.

Poematy długie skonstruowane są w oparciu o technikę poematów krótkich. Składają się z całego szeregu epizodów połączonych jakąś nadrzędną myślą. Często łączy je tylko postać bohatera. Długi poemat ma jednak te zalety, że pozwala na wprowadzenie drugorzędnych scen, przez co zyskuje się dramatyzację akcji. Umożliwia zatem pokazanie bohatera w jego rozwoju i pozwala na ogląd rzeczy z różnych punktów widzenia.

W tymże rozdziale omawia autor konstrukcję ważniejszych poematów heroicznych (*Gilgamesz*, *Roland*, *Cyd*). Sporo miejsca poświęca też kompozycji *Iliady* i *Odysei*. Na szczególne podkreślenie zasługują zwłaszcza udokumentowane informacje, jakich dostarcza na temat kompozycji poematów tworzonych wspólnie przez osoby nie znające pisma. Może to rzucić sporo światła na wiele nie rozwiązanych dotychczas zagadek dotyczących powstania *Iliady* i *Odysei*.

W dalszej części opracowania porusza autor i z właściwą sobie wnikliwością analizuje kilka problemów, które należą już raczej do historii kultury. W dużym jednak stopniu mogą dopomóc w zrozumieniu wielu istotnych kwestii dotyczących zachowanych poematów. W rozdziale X — „Tradition and Transmission” — wnika w charakter tradycji (zwłaszcza ustnej) i na licznych przykładach pokazuje sposób jej przekazywania uwarunkowany historycznymi, geograficznymi i kulturalnymi względami. Jednocześnie rozpatruje i ujawnia współzależność, jaka istnieje między tradycją i transmisją poematu heroicznego a jego ostateczną konstrukcją.

Następny rozdział pracy poświęca autor omówieniu postaci barda (The Bard) jako twórcy i recytatora poematów bohaterskich. Uważa za rys charakterystyczny jego anonimowość, która jest konsekwencją zarówno przeświadczenia o boskiej inspiracji twórczości, jak też wynikiem ustnego przekazywania żyjących w tradycji utworów. W oparciu o przykłady omawia historię i przyczyny przypisywania autorstwa niektórym „śpiewakom” poszczególnych tego typu utworów. Zastanawia się nad pozycją socjalną barda, jego zawodem oraz możliwościami twórczymi i odtwórczymi. Uwagi autora są tym cenniejsze, że poparte są autentycznym materiałem dokumentacyjnym, zaczerpniętym z badań współczesnych etnologów.

Zbliżoną problematykę porusza Bowra i w następnym rozdziale, „Inside the Tradition” (Wewnątrz tradycji). Omawia tu prawa, jakie można wykryć, badając utwory tkwiące w tej samej tradycji. Na przykładzie twórczości dwu rodów rosyjskich, z których od czterech już pokoleń rekrutują się bardowie, pokazuje transformację pewnych podań bohaterskich i ustala kilka prawidłowości. W oparciu o poematy fińskie wykazuje różnice, jakie mogą istnieć w interpretacji tego samego podania przez różnych poetów żyjących w tym samym czasie. Stwierdza jednak, że tradycja poezji heroicznej na ogół dąży do zachowania głównych elementów opowiadania wraz z niektórymi należącymi do niego detalami. Jest to charakterystyczne nawet wtedy, gdy istnieje dość duża rozpiętość chronologiczna i przestrzenna, chociaż w tym wypadku jest większa możliwość na wcielenie nowych elementów.

W następnym rozdziale — zatytułowanym „Varieties of Heroic Outlook” — zatrzymuje się jednak uwaga autora na różnicach dostrzegalnych w traktowaniu niektórych problemów oraz w poetyckiej wizji przedstawianego świata. Przyczynę tego zjawiska wyjaśnia Bowra strukturą socjalną i stopniem rozwoju cywilizacji poszczególnych społeczeństw. Pokazuje wpływające stąd różnice w kształtowaniu koncepcji bohatera, traktowaniu kobiety, a nawet w rodzajach humoru.

W przedostatnim rozdziale monografii, zatytułowanym „Heroic poetry and History”, porusza autor bardzo ważny, zwłaszcza dla historyka kultury, problem relacji między prawdą historyczną a opisywanymi w poematach zdarzeniami. Stwierdza, że niemal wszystkie utwory oparte są na rzeczywistych zdarzeniach historycznych (niektóre nawet pisane są na podstawie autopsji lub relacji osób uczestniczących w przedstawianych wypadkach, np. anglo-saksoński poemat *Maldon*). Pewne zmiany zaszły jednak na skutek długotrwałej transmisji ustnej. Sporo zniekształceń wypadków historycznych jest wynikiem wizji poetyckiej. Barda interesuje bowiem nie tyle historyczne podejście do opiewanej problematyki, co jej dramatyczne przedstawienie. Stąd można dostrzec tendencję do upraszczania, do selekcji tematów historycznych, do łączenia w jeden epizod wypadków, które miały miejsce w różnym czasie i przestrzeni, do łączenia w jednej scenie bohaterów pochodzących z różnych czasów, do przedstawiania kolejności wypadków historycznych itp. Słowem, nie materiał historyczny, lecz ujęcie literackie. Znaczenie historyczne tych poematów tkwi zaś raczej w tym, że dają wyobrażenie o cywilizacji i kulturze społeczeństw, wśród których powstały.

W końcowym, piętnastym rozdziale studium, zastanawia się nad przyczynami upadku poezji heroicznej, która swój najwyższy, jego zdaniem, poziom osiągnęła w starożytnej Grecji. Uważa, że zamieranie tego gatunku literackiego łączy się przede wszystkim z przemianami społecznymi i szybkim rozwojem innych gatunków literackich.

Do tego krótkiego przeglądu, który jest tylko rejestracją szerzej omówionych w monografii problemów, na zakończenie dodać należy jeszcze kilka przynajmniej słów podsumowania. Przede wszystkim nasuwa się pytanie, czy i w jakim stopniu tego typu badania komparatystyczne ułatwiają zrozumienie poematów homeryckich i czy pozwalają na rozwiązanie spornych problemów — co przecież, jak zaznaczono

na wstępie, było główną przyczyną podjęcia przez autora długoletnich badań. Zdaje się, że tylko w pewnym stopniu. Mogą one rzucić raczej więcej światła na twórczość rapsodów i aoidów, poprzedzającą względnie nawet rozwijającą się równoległe i później od Homera (typ Demodoka i Femiosa). Struktury poematów Homeryckich nie tłumaczą jednak wystarczająco. Nawet sam autor, chociaż zasadniczo *Iliadę* i *Odyseję* stara się włączyć do rozpatrywanego gatunku poezji oralnej, często musi stwierdzić, że taki czy inny problem u Homera przedstawia się zupełnie inaczej i musi go omówić indywidualnie (tak jest np. z porównaniami, ze zwrotami frazeologicznymi, a nawet kompozycją).

W sumie praca C. M. Bowra jest raczej monografią twórczości ludowej, a ponieważ jest zorientowana psychologicznie i socjologicznie, ma przede wszystkim duże znaczenie dla historii kultury ludów prymitywnych. Pozostanie zatem osiągnięciem niewątpliwym.